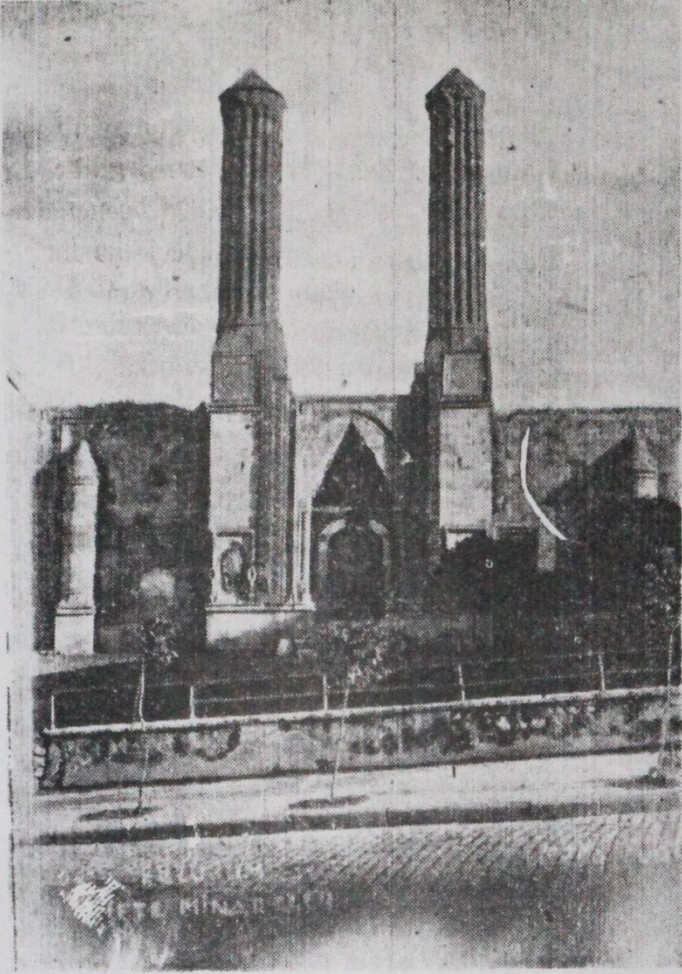

Erzurum'da Selçuklular Devri

Yazan:

Cavit BİNBAŞIOĞLU

Çifte Minareler (Hatuniye Medresesi)

Erzurum'da Selçuklular devri, 1200 de Saltıkoğulları devrinin sona ermesinden 1242 de Moğolların istilâsına kadardır. Bundan sonra bir müddet de (1274 e kadar) asıl Moğol hâkimiyeti kuruluncaya kadar geçen zaman hesaba katılırsa 74 yıl gibi tarih nazarında kısa bir devirdir. Bu kısa devirde Erzurum, siyasi tehlikelere, bilhassa Gürcü taarruzlarına, Moğol istilâlarına rağmen, ilim ve sanat bakımından en mes'ut günlerini yaşamıştır, denebilir.

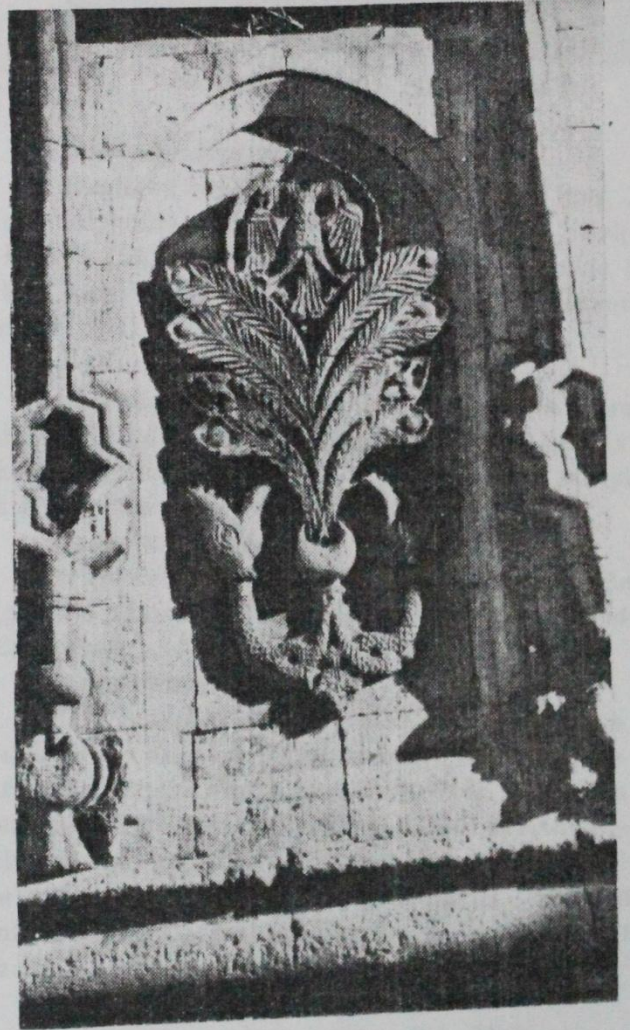
Biraz sonra bahsini edeceğimiz san'at eserleri o zamanlar yaratılmış, ilme ve sanata verilen değerler daha o zamanlar en yüksek mertebeye çıkmıştı.

1200 de son Saltık Emiri Alâeddin, Konya Selçuk Hükümdarı Rüknett'in'e mağlûp olunca Rüknett'in, Erzurum'un idaresini Elbistan Emiri olan kardeşi Muğisiddin Tuğrul Şaha vermişti. Tuğrul Şah, çalışkanlığı ve becerikliliği ile Erzurum beyliğinin hudutlarını genişletti. Erzurum'un surlarını yeniden sağlam hale getirdi; Bayburt kalesini yaptırdı; kendi namına paralar bastırdı. Yalnız Erzurum'da değil, bütün Anadolu'da kendini saydırdı, sevdirdi; nüfuz sahibi oldu. Hattâ bu nüfuzuna güvenerek Konya hükümdarı olan kardeşi Rüknett'in ölünce onun tahtını elde etmiye bile çalıştı; fakat, muvaffak olamadı.

Tuğrul Şah, 1225 te öldükten sonra yerine oğlu Rüknett'in Cihanşah Erzurum Emiri oldu. O zaman Konya tahtında da meşhur Alâeddin Keykubat I. bulunuyordu. Alâeddin Keykubat I, Anadolu'nun birliğini elde etmiye çalıştı. Bu amaçla önce Anadolu için büyük bir tehlike teşkil eden Harzem Şahı Celâlettin'i Erzincan kuzeyinde Yassıçimen mevkiinde yendi (1). Sonra da harpsiz olarak Erzurum zaptedildi (1229). Böylece Anadolu'nun birliği de sağlanmış oldu.

Erzurum'da meydana getirilen Selçuk eserlerinin çoğu bu tarihten sonra yapılmıştır. Selçuk şaheserlerinden biri olarak kabul edilen Hatuniye Medresesi bu devrin mahsulüdür. Fakat, bu devir çok sürmedi; Moğollar Erzurum ve Anadolu'yu istilâya başladılar. Eğer bu Selçuk devri devam etseydi, Erzurum'un çehresi kim bilir nasıl olurdu?

(1) Amcası Alâeddin Keybubattan korkan ve günün birinde tehlikenin kendine geleceğini düşünen Rüknett'in Cihanşah, Harzem şahı Cemalettin ile anlaşmıştı; Harzem şahı yenilince onunla beraber olan Rüknett'in Cihanşah da esir oldu.

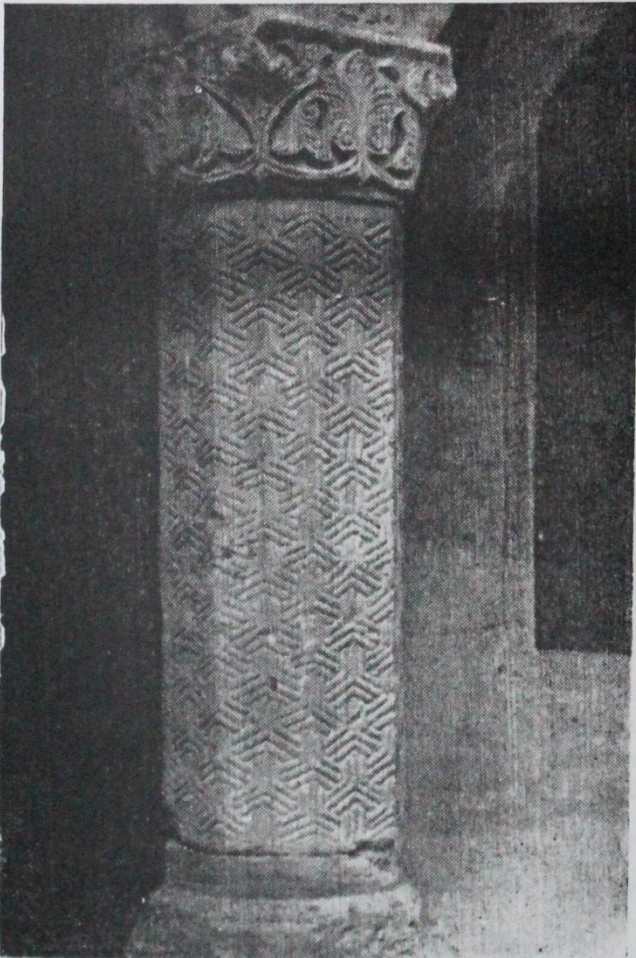
Çifte Minarelerin alt kısmında, geniş kapısının iki tarafında kudret ifade eden kabartma armalardan biri

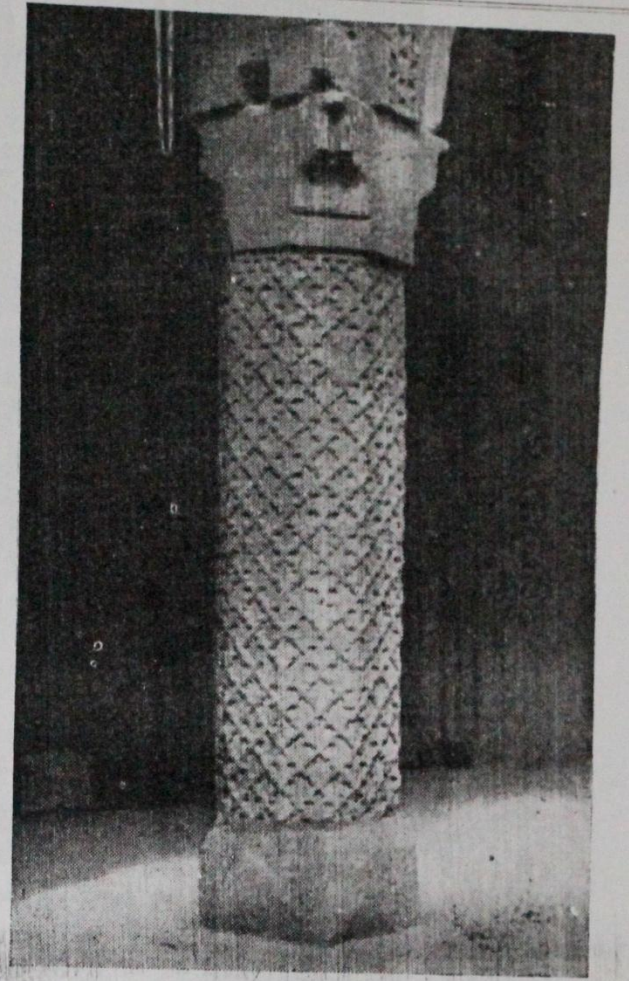
Bina, baştanbaşa birbirine benzemiyen motifler dünyası gibidir. Buradaki tezyinat insana âdeta Selçuk sanat ve kültürünün bu binada billûrlaştığı hissini veriyor. Binanın içine girince insan, bambaşka bir hava ile sarıldığını sanır. Bunu, Hatuniye Medresesini gezen bir yabancı ne güzel ifade ediyor: "İçinde insana hûşu veren kutsî bir hava hâkimdi. Kalın ve gümüş duvarların arasında sıkışmış kalmış bir sükûnet havuzunda bulunuyor gibiydik. Duvarların gümüşü rengini çatıda uçuşan kumruların kanatları büsbütün artırıyordu."

Medrese kapısının 1844 te çar ordusu tarafından sökülüp, Tiflis Müzesine götürüldüğü söyleniyor. Kapıdan içeri girince dört metre kemer altından yürünür. Bundan sonra medresenin avlusu başlar. Avlu, 36 metre uzunluğunda, 20 metre enindedir. Medresenin 37 dersanesi vardır. Bunun 19 u alt, 18 i de üst kattadır. Minarelerinin tabandan itibaren yüksekliği 26 metredir. Medrese avlusunun ilerisinde sivri kemerle önce örtülü olan mescidin avlusu gelir. Avlunun bugün üzeri açıktır. Yalnız, yıkılmış olan kemerlerin başlangıç yerlerindeki parçalar görülüyor.

Avlunun güneyinde Hunad (Hundi) Hatun Kümbeti, medreseye birleştirilmiştir. Kümbete avludan iki taraflı merdivenle çıkılır. Mermerle çevrili, köşeli ve yarım kubbelidir. Alt kısmı boştur. İçinde yakında yapıldığı anlaşılan beton bir mezar vardır. Üzerine çimento ile bir mezar taşı kitabesi parçası yapıştırılmıştır. Fakat, üç kelimelik bir yazı olduğundan bir mâna çıkarılamıyor. Erzurum'un evkaf kayıtlarına göre Hatuniye Medresesi ve Kümbeti için dört köy vakfedilmiştir. Her ikisi de bugün müze vazifesini yapmaktadır.

Hatuniye Medresesindeki süslü sütunlardan birisi

Hatuniye Medresesi sütunlarından bir başkası

Sultaniye Medresesi:

Bugünkü belediye bahçesinin yerinde imiş, Alâeddin Keykubat I'nin zamanında yaptırıldığı söyleniyor. Birinci Cihan Harbine kadar harap bir halde dururken, harp zamanı yıkılmıştır. İçinde 17 dersanesi varmış.

Kubadiye Sarayı:

Bazı tarihlerde Alâeddin Keykubat I'nin sarayı olduğu yazılıdır. Hattâ rivayetlere göre Alâeddin Keykubat burada öldürülmüştür. Fakat bugün sarayın hakikî yerinin neresi olduğu bilinmiyor.

Karanlık Kümbet:

Selçukîlerin son zamanlarında 1197 de yapılmıştır. İçinde o zaman Erzurum'da valilik yapan Sadrettin Konevi'nin mefûn bulunduğu söylenir.

Rabia Hatun Kümbeti:

Halk arasında Rabia Hatun Kümbeti denen üzeri yıkılmış bir türbedir. Hasan Basri Mahallesinde evler arasında sıkışmış kalmıştır. Yapısında kullanılan malzemeden Çifte Minarelerin yapıldığı zamanlarda inşa edildiği tahmin ediliyor. Rabia Hatunun kim olduğu, ne zaman yaşadığına dair tamamlayıcı bir malûmat yoktur. Selçuklulardan meşhur bir kadın olması ihtimali vardır.

Gümüşlü Kümbet:

Yapı ve san'at bakımından Selçuklular veya kısmen İlhanlılar devrine ait olduğu sanılıyor. Evliya Çelebi üzerinin gümüşle kaplı olduğunun rivayet edildiğinden bahseder ve Gazneli Mahmut'un türbesi olduğunu yazar. Fakat, öğretmen merhum Abdurrahman Şerif Beygu, 1936 baskılı 'Erzurum Tarihi'nde bunun Gazneli Mahmut'a değil, Şeyh Giyasettin adlı birisine ait olduğunu yazar ve buna dair bir vesika gösterir.

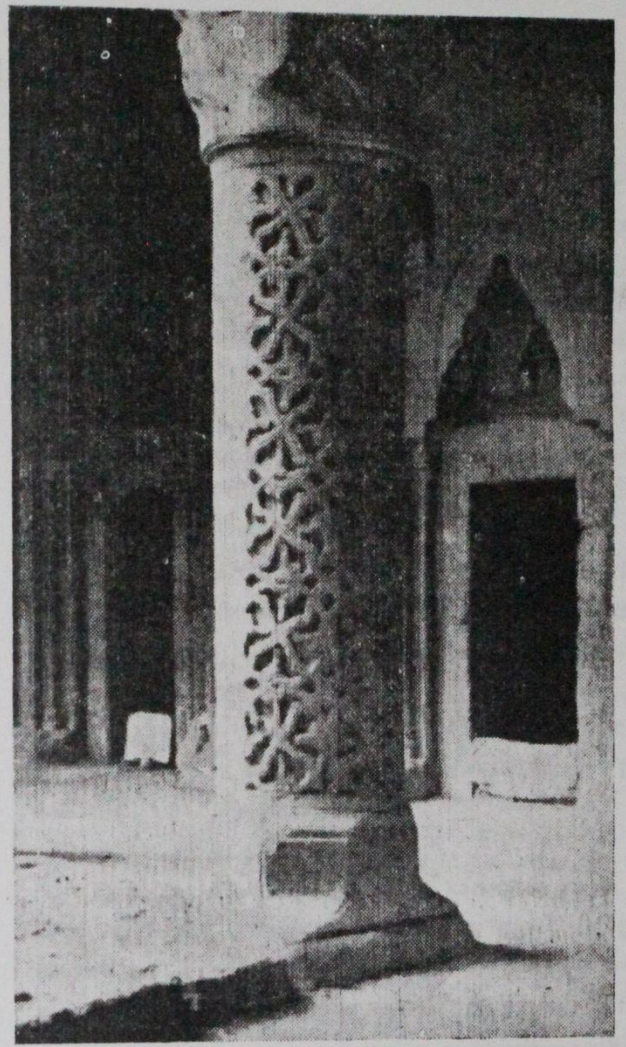

Daha Alâeddin Keykubat'ın son zamanlarında Moğol orduları Fergana'dan batıya doğru ilerlemeğe başladılar. Önerine gelen memleketleri harap ettiler. Harzem Türk devletini yıktılar. Sıra Anadolu'ya gelmişti. Hattâ bir ara Moğol süvarileri Erzurum'dan geçip Sivas önlerine kadar geliyorlar ve Alâeddin Keykubat'ın kuvvetlerine yeniliyorlar. Moğol kumandanı Oktay Kaan, Alâeddin Keykubat ile sulh yapıyor (1231).

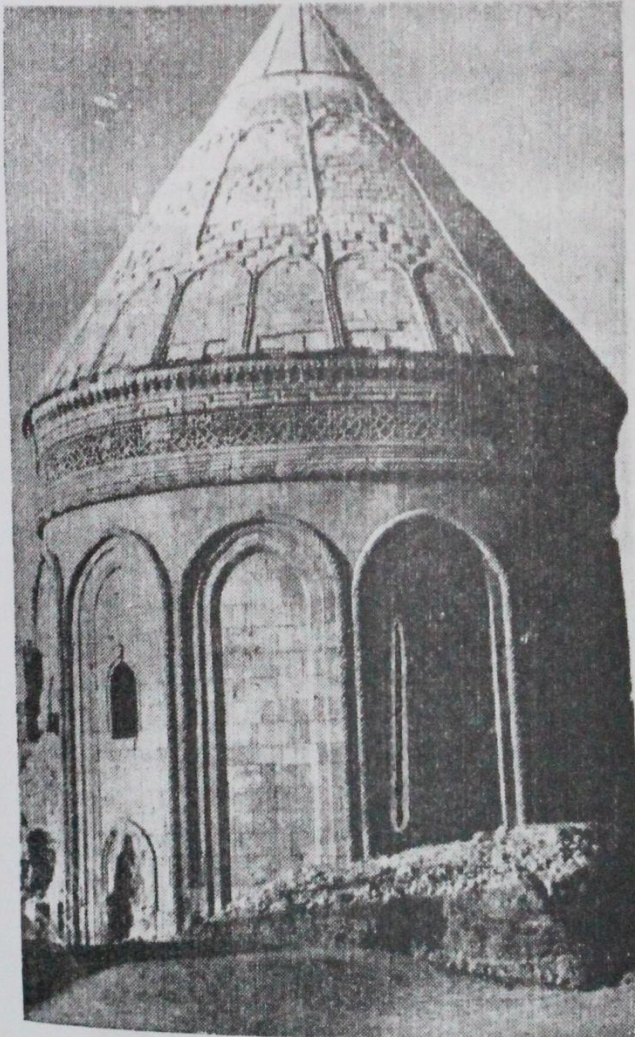
Moğol Genel Komutanının sulha razı olmaması yüzünden Oktay Kaan, Alâeddin Keykubat'a fevkalâde bir elçi gönderiyor ve Moğol hanına itaat etmesini söylüyor. Bu durum karşısında Alâeddin Keykubat, Moğol teklifini kabul etmek zorunda kalıyor. Bu sırada Alâeddin Keykubat, oğlu Giyasettin Keyhüsrev II. tarafından öldürülüyor.

Bundan birkaç sene sonra Baycu Nuvin idaresindeki Moğol orduları, yeniden Erzurum yakınlığında göründüler. Selçuklular daha hazırlıklarını bitirmeden Erzurum, Moğollar tarafından kuşatıldı. Şehir, Sinaeddin Yakut komutasındaki askerlerle savunuluyordu. Şehrin kalelerinden birinin savunmasını üzerine alan Dovini adındaki bir hain, Sinaeddin Yakut ile arası açık olduğu için, Moğol hükümdarı Baycu Nuvin ile anlaşta ve savunduğu kaleyi teslim etti. Bunu takiben şehir, kolayca Moğolların eline geçti. O zaman, Erzurum'da tarihin nadir kaydettiği boğuşmalardan biri oldu. Moğollar Erzurum'a girince genç, ihtiyar, çoluk, çocuk, kadın, erkek demeden binlerce kişiyi kılıçtan geçirdiler.

Moğollar Erzurum'u alınca burada da durmadılar. Erzurum'dan Erzincan'a, oradan Sivas'a doğru yü-

Hatuniye Medresesi sütunlarından birisi

Hatuniye Kümbeti'nin güney-doğudan görünüşü

rüdüler. Sivas önlerindeki muharebelerden sonra Selçuk hükümdarı Alâeddin Keykubat'ın oğlu Giyaseddin Keyhüsrev II, Moğollara her sene muayyen miktar vergi vermeğe razı olarak Anadolu'yu istilâdan kurtarabildi. Moğol orduları da artık daimi karargâhları olan Moğan şehrine çekildiler. Anadolu, bir Moğol Genel Valis'in idaresinde olmakla beraber, yine Selçuklular tarafından idare edilmeğe başlandı. Fakat, bu idare de çok sürmedi; 1274 ten sonra Anadolu'yu tamamiyle Moğol hükümdarlarının elinde görüyoruz.

Selçuklular Erzurum'a kısa bir zaman hâkim oldukları halde bu zamanda en kıymetli eserler meydana getirildi. Bunlardan Hatuniye Medresesi (Çifte Minareler), Hanud Hatun kümbeti veya türbesi, Sultaniye Medresesi, Kubadiye sarayı ve nihayet Rabia Hatun kümbeti (türbesi) sayılabilir.

Hatuniye Medresesi (Çifte Minareler) ve Hanud Hatun Kümbeti (Türbe):

Medrese ve kümbet birbirine bitişik, tek başına bir bina gibidir. Eldeki vesikalara göre, medrese, Selçuk Hükümdarı Alâeddin Keykubat'ın kızı veya karısı olan Hunad (Hundi) Hatun tarafından yaptırılmış; kümbet de onun için yapılmıştır (Resim: 1, 2 ve 3).

Hatuniye Medresesi, hem Selçuk san'at ve kültürünü eksettirmesi, hem de orta zamandaki Türk ilim ocaklarından biri olması dolayısıyla büyük bir önemi haizdir. Göklere karışan bir alev gibi yükselen çifte minareleri, etrafındakilerinin dikkatini tek başına kendi üzerine çakmeye kâfidir.